

לפסיפס בית הכנסת ביפיע

מא ת
גָּדוּן פְּרֶסֶטֶר

הצגת קטעים מרצפת-הפסיפס של יפיע במויאן ישראלי¹ עוררה מחדש את העניין בבתי-כנסת זה, שנתגלה ונחשף על ידי פרופ' א. ל. סוקניק ועווריו² בשנת 1950. אמנם חלפו כעשורים שנה מאז חשיפתו, אך עדין לא נמצא כדוגמתו, הוא מבחינת פרטיו הארכיטקטוניים והן מבחינת עיטוריו. מרובה הצעיר כמעט לא נשתרו פסיפסים, ואולם נותרו מהם אלמנטים ספורים המאפשרים לנו לעמוד על תוכנם ועל סגונם.

ביסטרא הדרומית נשתרמו בעיקר קטעים עם עיטורים גיאומטריים.³ בחלקו המערבי של אולם-התווך נותרו רק קטעים מעטים.⁴ במרכז החלק זהה של פסיפס אולם-התווך היה סfin מרובע, אשר הקיף שני מעגלי חד-מרוכזים. השטח שבין המעגל החיצוני לפנימי אל-נכון עוטר, כפי שאפשר ללמוד מן הרידים המועטים, בשניים-עשר עיגולים שלובים זה בזו.⁵ את העיגולים האלה, בהם שרדו שניים בלבד, פירש סוקניק כסמליהם של אפרים ומגשא,⁶ ככלומר, המעגל כולם בא לתאר את סמלי י"ב השבטים. גודינאף חלק על דעתו של

1. כדי להגן על הפסיפסים הווערו לאחרונה לירושלים על-ידי עובדי אגף העתיקות והמוזיאונים של ממשלת ישראל.

E. L. Sukenik, The Ancient Synagogue at Yafa near Nazareth — Preliminary Report, *Bulletin Louis M. Rabinowitz Fund for the Exploration of Ancient Synagogues* II, 1951, pp. 6–24

3. שם, עמ' 15–16; ציור 6; לוח 7.

4. שם, ציורים 5–6; לוחות VII–IX.

5. שם, ציור 5; לוחות VIII–IX (למעלה).

6. שם, עמ' 18–23. סוקניק מבסס את הצתו על העובדה, שבעל-ההיכים המתואר בעיגול, ליד עיגול השור, איננו טלה או איל, קרגייל בגלגלי-מיזות, ועל הכתובת שמועל בעלים-היכים זה. אין לקבל את זיהויו של בעלים-היכים שלפנינו עם *Bos primigenius*, שהוא אחד הזיהויים לראם, שכן קרני הלה נתויות קדימה, ואילו בתיאור שלפנינו הן נתויות לאחור.

סוקניק וטען, כי זהו גלגול-مولות, וכי יש להניח, שבמרקמו היה הלויס על מרכיבתו, כמו בכתיב-כנסת אחרים.⁷

להזיהוק הצעתו של סוקניק אפשר להביא מספר נימוקים נוספים של א-הועלו עד כה: בנויגוד לסקירה הפורמללית של רצפות-הפסיפס שנתגלו בארץ-ישראל ובמקומות אחרים ושל TABLETTES וכותבייד שונים,⁸ שבהם מוחלק גלגול-המולות לשנים-עשר עליידי רצאות ישות, אשר מחברות את המugal החיצוני למugal הפנימי, מתחאותיו כאן הדמיות בעיגולים שלובים.⁹ בשטח שנוצר בין העיגולים מתוארים דולפינים.¹⁰ השטח שבין המסגרת המורובעת של הספין ובין המוגלים הפנימיים עוטר במקלעות משתרגות של עלי-

E. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, I—XII, .7
AIINO ROAHE BO RAM, KI-AM TELA. AK HOA MATELM MIN HUOBDA, CI SHITI HKRNIIM
MSHOCHOT BIBOROR ALAHER, BINOIGD LTIATORIM HIDIUTIM SHL HUTLA AO SHL HAIL. MSOSHOM
CR HOA MZI'U LKROA "(A)RIST", HINNO, TUTAKIK UBERI SHL HCKNIO ROMI LMOL ZA.
LCINIOU SHL MOL BHUTAKIK UBERI SHL SHMO ROMI AIN UDIZIN TKDIM BPSIPIM UM
GALGEL-HMOLOTH.

8. למשל: BARZI-SHARAL — BIYAT-ALFA, GURON, CHOSIFAH (GOODENOUGH), G, CIIORIM 640,
644 (647-648) WHMT-TBHRAH (IEJ, XII, 1962, pp. 153-154); BGRMANIA —
K. Paulasca, — Die römische Mosaiken in Deutschland, Berlin 1959, Pls. 84-86; C. Daremberg & H. E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, V,
Cols. 1046-1062

9. SMALI MOLOTH BMDALIONIM UGOLIM MOPI'UTIM BLUOT MSHNAH 354 LSCHA'G, ALOM AIN
H. Stern, *Le calendrier de* ; RAAH :
H. SLOBOMIM VA BOZA AO NTHONIM BMASGRATH CLSHAI ;
2 : 345, Paris 1953, Pl. VII :
YONIM UGOLIM VBMGROT MUYINOT LSPORGON, AK ANO HEM SHLBIM VA BOZA ; RAAH :
S. Reinach, *Répertoire de peintures grecques et romaines*, Paris 1922, p.
226, No. 4

10. YITHCON, SHMKORO SHL UTIVOR VA BTOKPAH HALLONIYT. BA "BIYAT DOLPHINIM" SHBZILOM
MOPI'UTIM ZOGOT SHL DOLPHINIM SHRCOBOT ULIM DMOTIM SHL AIROT, KMILIO LMSHOLSHIM
BEULI BSISS MHTAGL (Exploration archéologique de Delos, VIII, Paris 1922, (P1. III
BPSIP SHBHZR SHL MURKAH 11 BBBIYAT-SHURIM MOPI'UTIM DOLPHINIM BTOK
MSHOLSHIM BEULI BSISS MHTAGL ; RAAH : GOODENOUGH, G, CIIOR 84 : 5. DOLPHINIM MIPI'UT
FELASTIMIM VTBUIIM YOTHR OMROMIM AOLI UL ZMON KDOM YOTHR. AIN LKBL AT PIRUSHO SHL
GOODENOUGH (A, UM' 218), CI LISODOT ALA NODUT MASHMOUTA SMALIYAH.

אקדמיות, שבין לולאותיהם מתוארות חיות, שמהן נשתרם באחת הפינות נמר¹¹. בכל פינה היו, כנראה, קבוצות של עלי-אקדמיות. מעלי-אקדמיות אלה ייצאוות לעבר המרכז מקלעות עלים ופרחים, שמתוכן צאלו מזונות חיים¹². אין זו גפונ, כדעתו של גודינאף, המנסה לקשור עיטור זה בסמל דיוונית¹³. לפניו אפוֹ עיטור פורמלי, שכמוּהוּ עדין לא נמצא בארץ בפסיפסים המתארים את גלגל-המזלות, עיטור היוצא דופן גם בין תיאורים דומים הידועים מקומות אחרים. את מקומן של עוגנות-השנה, שאינן נעדרות אף פעם אחת מתיאורי גלגל-המזלות בפסיפיס בתיה-הנכנת בארץ, חופשת כאן מקלעות-האקדמיות¹⁴. העדר דמיות המסמלות את עוגנות-השנה מחזק אף הוא את פירושו של סוקניק. למרות כל אלה אין בפירוש זה כדי לפרטור את כל השאלות המתעוררות, דבר שעמד עליו סוקניק בעצמו¹⁵. לכך מצטרפים קשיים אובייקטיביים, שמקורם במצב הפסיפסים: נשתרמו רק שניים מן העיגולים, המתארים במקורה שני סמלים דומים, המופיעים באותו הסדר הן בסמלי שנים-עשר השבטים והן בסמלי גלגל-המזלות.

ספין מלבני שמדרום-מערב לקטע האמור הוא הדרומי בשורת ספינים שלא שרד. סוקnick סבור היה, שהחלקם הכללו כתובות¹⁶. בפסיפס זה מתואר

11. ביולטין, ב, עמ' 17; לוח או.

12. מוטיב זה מופיע בארקיטקטורה, בציור ובפסיפסים, ואף באמנות העירת. הוא נדוע בהרבה במאמרם של טוינבי וורד-פרקיןס : *Nestorians in Imperial Art, Papers of J. M. C. Toynbee & J. B. Ward*, Peopled Scrolls — A Hellenistic Motif in Imperial Art, *Papers of the British School in Rome*, XVIII (NS V), 1950, pp. 1-44

13. גודינאף, א, עמ' 217 ; ג, עמ' 168.

14. ביולטין, ב, לוח או (למטה). גודינאף (ח, עמ' 168) מודגש, כי בפינה נשתרמה אין מקום לאחת מעוגנות-השנה, אולם לאור מצב הפסיפס נראתה לי, כי אין לדעת זאת בבירור.

15. הוא עומד על החלפת סמליהם של אפרים ושל מנשה ; ראה : ביולטין, ב, עמ' 23. הכתובות "(אפ)רים" מופיעות מעל הרם, בעוד שלפי המדרש סמלו של אפרים הוא השור, הנמצא במדalion הימני. ואולי לפניו מסורת שונה מזו שבמדרשה, שהוא, כמובן, מהמאה הי"ב, לכל המוקדם.

16. ביולטין, ב, עמ' 16 ; לוח וו. תיאורים דומים של נשרים אפשר למצוא, למשל, בארכון מחרתיה ; ראה : Sumer, XXI, 1965, Pl. 221. בפסיפס מבית דיוונית ואירידנה שבאנטוליה מראשית המאה הג' מופיע זוג נשרים נאטוראליסטיים, המתארים באותו האופן ממש כמו הנשר מיפוי, אלא שהלה מסוגנן יותר ; ראה : D. Levy, Antioch : Mosaic Pavements, II, Princeton 1947, Pls. XXXVII, CLXXIX

נשר חזית, שראשו במראה מהצד וונבו פונה ימינה. הנשר ניצב על לולאות כפולות, שביניהן מתואר — לדעת סוקניק — ראש הלouis¹⁷. גודינאף, לעומת זאת, גונטה לראות בראש מסכת-מדוזה, אך-על-פי שאינו עקיב בכך¹⁸. שני החוקרים אינם דנים בלולאות שמסביב לראש, שהם היסוד היחיד שבعروתו אפשר אולי לזהותו, שכן אין לו כל סימני-היכר אחרים.

נחוור אףו ללולאות, היוצאות כאילו מראש הדמות ומכווארה. דומה, שיש להחפש את מקורה באמנות החפצים הוציאים מסוף התקופה הקלאסית ובתמשיחי קיר¹⁹ מן התקופה ההלניסטית. גם בעיטור הארכיטקטוני הראשי מדוזות בתחום ללולאות הנדרסיות ומעולם הצומח הם נושא שכיח ביותר. בפורום של נרווה, במרכזו של מקלעת-אנתוס, הייתה מתוארת מסכת-מדוזה על ספני התקופה. מחלקיו העליון של ראש המדוזה ומכווארה צונחות ללולאות ספיני התקופה. מוסכה זו, המוקפת רצועה היוצאת מן השערות ומן הצוואר, בקובע-מלחמה מרוגנזה שנמצא בונה שבחרון אחד העיטורים המרכזויים הוא מסכת-מדוזה. מוסכה זו, המוקפת רצועה היוצאת מן השערות ומן הצוואר, מזכירה מאוד את הראש מיפוי²⁰. מתחת למוסכה מופיע נשר פרוש-כנפיים. על פסיפס מן העיר סוס שבטוניס מתוארות מסכות של האל אוקיאנוס. המקלעות המקיפות את הראש יוצרות ללולאות מסביבו²¹. דומה אףו, כי

17. ביוילטן, ב, עמ' 16.

18. גודינאף רואה בראש סמל המשם, אך לדעתו (א, עמ' 217) אין חשיבות רבה לפירוש. במקום אחר (ח, עמ' 122) הוא מסתפק בתיאור הסתמי "ראש איש". במקום שלישי (שם, עמ' 168) הוא משווה את הראש לקבוצה של מסכות שעלה לבנים מצירות מדוראי-אברופוס (שם, צירום 235–242), השוואה שאינה מדעית.

19. ריינאך (לעיל, העלה 9, עמ' 349, מס' 9. וראה שני מאמריהם הנוגעים במישרין (1) E. Jastrov, Terracotta Reliefs in American Museums, *AJA*, : L, 1946, pp. 67–80; (2) E. Bielfeld, Eros in der Blume, *IDAI*, *AA*, 1950/1 (1952), pp. 47–73

20. ראה : טיננגבי וורד-פרקיןס (לעיל, העלה 12), לוח XII : 2.

S. Abdoul-Hak, Rapport préliminaire sur des objets provenant de la 21 nécropole romaine située à proximité de Naira (Hauran), *Les Annales archéologiques de Syrie*, IV–V, 1955, pp. 23 ff.; Pls. IV, VI

L. Fou-
cher, תיאורי האל אוקיאנוס עטור מקלעות שmarcaו יוצאות ללולאות ראה : 22. *Atlas archéologique de Sousse*, Tunis 1960, Feuille No. 57: Inventaire des Mosaics, Pl. L

הנשר ניצב על מסכת-מדוזה, וכי הלולאות המקיפות אותה הן שריד מעניין מהעתורים הדמיוניים, שראשיהם כבר בתקופה ההלניסטית הקדומה. נשרים הניצבים על ראשיהם של אלים ושל נפטרים מופיעים לעיתים על מצבות-קברורה מן התקופה הרומית, אולם לפי מיטב ידיעתי תיאור מעין זה על פסיפס הוא היחיד במינו.

לנשר מיפוי דומה ביוון גשר מחריבת תנור²³, הניצב על ראהו של עתרעתא (עתרגטיס) : גופו חזיתי וראשו במראה מהצד, אלא שעיבודו דמייניطبع יותר. גם על מזבח-אבן המוקדש לאל עזיזוס מתואר גשר חזיתי שראהו במראה מהצד והניצב על ראש האל.²⁴ על מצבות-קברורה מתדרmor ניצב הנשר על ראהו של הנפטר בחזיותו גמורה.²⁵

בתופעה זו של סמלים דתיים על ראשיהם של אלים אפשר לראות את ייצוגה של תופעה דומה, שכבר עמד עליה אבויונה : העמודת סמלים דתיים, כגון מנורה או צלב, על ראשיהם של בני-אדם.²⁶

את מקורות של העיטור שלפנינו יש לבקש אפוא בתבליטים הנזכרים ובדמייהם. סוקנייך וגודינאף תמיימי-דעדים, שמוטיבים אלה קשורים לשמש ולסימני-ההיכר שלהם. נושאים אלה מופיעים למכביר בעיטורי בתיה-הכנסת הקדומים והמאוחרים בגליל, אף-על-פי שהם מבוטאים בדרכים שונות. בבתי-הכנסת הקדומים אפשר למצוא נשרים²⁷ ומדוזות²⁸, ולאחרונה אף אריה בתוך זר²⁹, שהם סמלים הקשורים בפולחן המשם. בבתי-הכנסת המאוחרים, לעומת זאת, מופיעים נושאים אלה בגלגול-המוזלות בלבד.³⁰

N. Glueck, *Deities and Dolphins*, London 1966, pp. 143 ff.; p. 66, Pl. 23

32

M. Dunand, *Le musée de Soueïda*, Paris 1934, p. 18, Pl. IX : 8. 24

גליק (לעיל, העלה 23, עמ' 341 ; לוח 156—ב). 25

M. Avi-Yonah, Oriental Elements in Palestinian Art, *QDAP*, X, 1944, .26
p. 132

.27. כמו, למשל, מגוש-חלב ומאות-אל-קנטרי ; ראה : גודינאף, ג, ציורים 522, 531.

.28. מכפר-נחים ומכווין ; ראה : M. Kohl & C. Watzinger, *Antike Synagogen* in *Galilea*, Leipzig 1916, Figs. 40, 99

.29. ג. אביגד, משירדי האמונה היהודית בגליל, ארץ-ישראל, ז (= ספר מאיר), עמ' 18 ואילך ; צייר 1.

.30. מוטיבים אלה קשורים ללא ספק באלוות המשם באמנות עכו".

אפשר אףו למצוא בפסיפси ייפוי, למרות מצבם המוקוטע, קשר מעניין ביותם למסורת-העיטור שבעיטורים הארכיטקטוניים של בתי-הכנסת הקדומים בגליל.

בעיה סבוכה במיוחד היא מקום של פתחי הבניין, וזאת בשל מצבו השתמרותו הגרוע. כיוונו הכללי של הבניין הוא מזרח-מערב³¹, וכיוון התפילה היה אףו כלפי המזרח, כמו בבתי-כנסת אחרים ששדריהם נתגלו בחירבת סמך ובחוסיפה שעל הכרמל³². אולם יש להבהיר כאן בין מסורת בתיה-הכנסת הקדומים, שבהם כיוון התפילה היה אל קיר הפתחים — כמו בחירבת סמך — ובין מסורת בתיה-הכנסת המאוחרים, שבהם כיוון התפילה הוא אל חלקו האחורי של הבניין, אל מול קיר הפתחים, כמו בחוסיפה. אמר-can, מה היה כיוון התפילה ביפוי? מתייארוו של סוקניק למדים אלו, כי כיוון הבניין היה מזרחה. אמן אין סוקניק דן במקומם של הפתחים ובכיוון הפסיפסים³³, אך מן התכנית המובאת בפרסום³⁴ אפשר להסיק, כי סבר, בדין, שהפתחים במזרח, ככלומר, נשמרה מסורת בתיה-הכנסת הקדומים, שבהם כיוון התפילה היה אל קיר הפתחים. מחמת מצבה הגרוע של הרצפה ובסגול אופי התיאורים שנשתמרו אין לדעת, אם מלכתה ניתן כיוון כלשהו לרצפה, ואם אמן ניתן — אם מערבה אם מזרחה. הצעת גודינאף, שלפנינו בנין רוחבי, אין לה על מה שתסמור³⁵, שכן היא נוגדת את הממצא.

להנחה שפתחי בית-הכנסת היו במזרח אפשר למצוא משום חיזוק בשדרדים הקדומים שנמצאו בבניין ובסביבתו, כמו אדריכי עמודים (שדומים להם נתגלו, למשל, בחורבת-עמודים³⁶), כותרת קורינית³⁷ ומשקוף, המעודר זוג נשרים

.31. ביולטין, ב, עמ' 23; ציור 6.

.32. שם, עמ' 24.

.33. שם, שם.

.34. שם, ציור 6.

.35. גודינאף, א, עמ' 216—217.

.36. קוהל וואצינגר (לעיל, הערת 25), ציור 146. על הקבלה זו כבר עמד ונasan: L. H. Vincent, O. P. Vestiges d'une synagogue antique à Yafa de Galilée, RB, XXX, 1921, pp. 434—438

.37. הכותרת מקבילה לוו מכפר-ינחום; ראה: ביולטין, ב, עמ' 15; לוח א; קוהל וואצינגר (לעיל, הערת 25), ציור 44.

ובנייהם זר. משקוף זה, שנמצא בקרבת בית הכנסת³⁸, קשור בתוכנו ובסגנוו
לקבוצת בתיה-הכנסת הגלילים.³⁹

עדות חשובה על המסורת האדריכלית והאמנותית המשוקעת בבניין זה
ועל הקשר עם בתיה-הכנסת הגלילים האחרים אפשר למצוות גם בנושא
הפסיפסים, כגון הנשר והמדוזה, ואולי אף מקלעות עלי-האקרנתוס שמהן
מונקוות חיים, כבעיטורי כפר-נחים, למשל.⁴⁰

לפנינו דוגמה מאלפת של מעבר בתיה-הכנסת הגלילים מן העיטור הארcki
טקטוני אל עיטורי פסיפס.⁴¹ למרבה הצער אין אפשרות לעמוד כאן על
טופעה זו במלואה, מחמת השתמרותו הגרועה של הבניין, אך יש לקוות, כי
תגליות נוספות תעשרה את ידיעותינו.

38. ביולטין, ב, צייר 2.

39. המשקופים מכפר-נחים ומאות-אל-עמד מוחלקים לשלווה ספרינט, המוקפים
רצועה בתשליב כפול; ראה: קוהל וואצינגרא (לעיל, העלה 25), ציורים 140, 143.
.143.

40. שם, ציורים 26—31.

41. הפרטים האריכטוניים השונים מצביעים על קשר ברור עם בתיה-הכנסת
הגלילים האחרים, שומנים, כפי שנקבע באופן כללי, סוף המאה ה'ב' וראשית המאה
ה'ג'. סגנוןם של הפסיפסים, שהיו אל-ג'נון חלק בלתי-נפרד מן הבניין המקורי, מרמזו
על זמן מאוחר יותר, אם אמן מותר לשפט על כך לאור מצבם המקוטע. עם זאת,
תוכנם המיחוד ופרטיהם כגון הנשר והדולפינים מתירים לנו להניח, כי הפסיפסים הם
מן המאה ה'ג', אולי מסופה. הנחה זו מתאיימה לשילוב המ续约 שבבית-הכנסת זה ושל
תכנית בתיה-הכנסת הגלילים ושל הטיפוס החדש של בתיה-הכנסת עם רצפות-הפסיפס.
ואכן, כבר הצע פروف' סוקניק לתארך את הרצתה לסוף המאה ה'ג' אך לא יותר
מראשית המאה ה'ד'; וראה: ביולטין, ב, עמ' 18.